

Trávníček, František

Hiátové j-, h-, a v- před i-, í-

In: Trávníček, František. *Příspěvky k českému hláskosloví*.
Brno: Filozofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1926, pp. [125]-146

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118632>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VII.

Hiátové *j-*, *h-* a *v-* před *i-*, *í-*.

Dnešní stav.

61. U Gebauera jsou příslušné výklady v I, 464, 531—532, 535 a 432 v kapitolách „*h* se přisouvá“, „*j* se přisouvá“, „*j* se odsouvá“ a „*r* se přisouvá“. Tyto výklady tvoří celek; roztržení jich u Gebauera souvisí s principem rozvržení látky podle hlásek, jež Gebauer skoro veskrze provádí. Jazykový materiál je dnes mnohem obsáhlejší, než má Gebauer, a výklady samy nejsou veskrze správné. Gebauer nebledí ani ke všem skupinám, jež třeba rozlišovati. Nabízí se proto nové zkoumání této otázky. Vyjdeme z dnešního stavu, protože tento postup má jisté výhody.

Celkový stav dnešní z části dobře vystihuje Gebauer I, 535 takto: „Má . . . čeština dvoje nářečí: a) jedna, mezi nimi jazyk spisovný, mají za pravidlo znění *ji-*, *ji-* a b) ostatní mají za pravidlo znění *i-*, *í-*“. Výklad tohoto stavu, za tímto popisem následující, není podle mého mínění docela správný; o tom viz dále. Třeba však k popisu dodat, že některá nářečí mají *hi-*, *hi-* buď samo nebo s *ji-*, *ji-* nebo s *i-*, *í-*, a že se ojedinele vyskytá *vi-*. To je arcí přehled velmi stručný. Abychom mohli dnešní stav vystihnouti přesněji, musíme se rozhlédnouti podrobněji po jednotlivých nářečích.

V jazyce spisovném a v nářečí středočes. je skoro veskrze *ji-*, *ji-*: *jím*, *jísti*, *jízva*, *jízda*; *jíti*, *jíl*, *jímali*, *jím*, *jich*; *jíný*, *jistý*, *jíkra*, *jízba*, *jiskra*, ak. f. *ji*; *Jidáš*, *jitro* . . .; — *i*, *inu*, *ihned*, *inkoust*, *Indie*, *ideál* . . . Rozumí se, že v lidové mluvě středočes. je *jíst*, *jistej* . . ., ale to jsou rozdíly proti mluvě spisovné, jež nemají pro naši otázku důležitost a jež jsou dobře známy.

V nářečí kladském je *i*, *i* : *ist*, *im*, *itroci*, *itrnice*, *ilák* = jedlík; *it*, *ilem*, *il*, *ich*, *im*; *inej*, *istej*, *iskra*, *ikry*; *Idáš*, *iš* (= *již*) Kubín Lidoml. 47. Podle výkladu Kubínova by se zdálo, že je *i*, *i* - veskrze. Ale na různých místech Lidomluvy nalézám také *ji*, *ji* -; na př.: vo *jinech* (= o jiných) 96, *jiný* (sing. neutr.) 185; *ji* (= *ji*, dat., lok. sing.) 97; na *Jirřho* 185; k *jidlu* tamt.; *jizda* = povoz 186. Nevíme, je-li jaké pravidlo při střídání *i* - a *ji* - (*inej* : *jinej*) a jsou-li některá slova jen s *i* -, některá jen s *ji* -*.

Na Hořicku a Novopacku *nj* na počátku slov často se nevyslovuje: *ist*, *itrnice*, *itroci*; *it* (infin.); *inej* Kotík 12. Je tu asi kolísání. K tomu by ukazovalo na př. *ji* (aby ji vody podal) 24. Podle Pazourka 71 je na Hořicku v kraji vždy *inej*, *itro* atp., v nářečí horském (na severových. od Hořic) však nikoli.

Na Litomyšlsku je *i*, *i* : *ist*, *im*, *itrocel*; *inej*, *inác*, *istej*, *iskra*; *Iřík* Hodura 19. Tak je i podle Jirečka v ČČM. 1863, 331 na Chrudimsku, Litomyšlsku a Vysokomýtsku: *ime*; *inej*, *istej*, *iskra*; *itro*; *Indra*.

Podobně na Bydžovsku: *inej*, *inovatka*, *ikrnác*, *iskra*, *istej* Košťál 1, 2, 4.

Na Pardubicku, Holicku a Přeloučsku: *it*; *inej*, *inác*; *itrnice* Stejskal 71, 66.

V nářečí podkrkonošském podle Kubínových PodkrkZ. je nejčastěji *ji* -, dosti zřídka *i* - : nesmí žádnéj *jít* 437; můžeme jít 48, vode-jít 266; zas *jinej* 6, nic jinýho 4, každý kolo jiný střevíce 49, tam už bylo *jiněich* kavaliru 3, mý jsme *jinác* nemysleli 35, každěj kousek *jinde* 33; rozdrobil *ji* 266, už *ji* viděl 4, abych *ji* nepřived 7, že mu *ji* dá 3, hnedlinko *ji* rozpárali 4, pit *jim* poručil 2, aš *jim* za ušima lupalo 2, nocleh *jim* dali 77, dej *jim* 5, tak *jim*... 11, že *jim* nezbejvá 5, můžete *jim* brát 436, že mu *jih* za krátko... přibejvá 2; *jistě* by vyhnala 266; *Jirřček* 268, 269, král Jirřčkovi povídá 269; — zájmeno *i* (fem.) 80, 81 a j.; *imu* 1, *imu* 4 a j.; neš *inej* 21, v inym mněště 271, narostla *iná* 437.

* Je to zase příklad toho jak si naši dialektologové nedosti podrobně všímají věci velmi důležitých.

V nářečí jihočeském je podle Duška I, 45—46 nejčastěji *i-, í-: ist, idlo, ítrnice* nebo *ítrnice, íšterka, izda; ikry, inam, indy, iho; i* (dat., lok. sing.), *im, ít, íva; Íři, ítro, ítrní*. Vedle toho bývá místy *ji-: jikra, jiskry... 46*; místy někdy *hi-: hiva 35*.

V nářečí doudebském je podle Kotsmícha 10 *i-, ale ji-: ist, ítrocel; íva, íkra, ískra; — jinej, jistej, jirchář*.

V chodštině prý se *j* odsouvá... zřídka v slovích: *jinýj, jiskra, jikra* (pak se obyčejně přisouvá *h*: *hiskra*) Hruška 53. Je tu dále *hiva a himelí 52*.

V nářečí hornoblanickém je vždy *ji-*, ale *i-* vedle *ji-: jich, jim, jinde(!), jiní* chlapci; — *i* (zájm.), *iskra, ístej, im* (sloveso), *ísl, ít, ítrnice, ítrocel*, vedle toho *ji* (zájm.), *jístil... Vydra 25*.

V nářečí polenském je místy *i-, í-: inej, inam, ináč, ístej, íva, Jira, ít, ít*, místy je kolísání mezi *i-, ji-*, zpravidla však *ji-*, Hošek I, 35. V příbuzném nářečí polnickém je rovněž kolísání: *inej, inši, ístej, ístotná pravda* (zpravidla) — *jístotná, jistej* (někdy), *jich, jim* (zpravidla) — *im* Hošek II 1, 46—47.

O nářečí moravskočeském (na záp. Moravě) nemá Bartoš v Dialektol. II souvislý výklad. Na různých místech shledávám tyto příklady sem bledící: *inči* (250); — *ji* (zájm.). *jich, jim* a *jich, jim* (255, 272), *jim, jiš... (258)*; — *hiva* (251).

V nářečí hanáckém je místy *i-, í-*, místy *hi-, hí-*. Srovn. BartD. II, 17, 47, 70, 102, 105, 113, 130, 166, 187, 234; u Bartochoy v LF. XVIII, 441 a Hoška Chrom. 81, 278, 364. Někde je zpravidla *ji-, ji-*, jinde *i-, í-*, nebo vedle *ji-, ji-* nebo *hi-, hí-*. Skoro pravidlem je *hi-, hí-* v nářečí horském (§ 45).

V nářečí moravskoslovenském je zpravidla *i-, í-*. Tak v nářečí zlínském a valašském: *íšcerka, inýj, ístýj, izba, ít, iskra, ídáš* BartD. I, 12, 62; — v středobečevském: *ít, inovátka, inýj, ístýj, izba, i* (zájm.), *ím, ích, íšcerka, ítrnica, na-ímat... Kašík 14*; — na Podluží: *ídto, izba, inši, ináč, ístýj* Folprecht 8, 17; — v Cetechovicích a okolí: *ích, ím, í* (dat., lok. fem.), *ícen, iskra, ináč, Idáš, ím, ímat... Nábělek 12—13*; — v Nové Vsi u Uh. Ostroha je kolísání mezi *i-* a *ji-*: *i, ích, ím* (po souhláskách) — *ji...* (po samohláskách); *ím, íš...; ít — do-jít, ve-jít; při-jímat, zau-jímat — odjímat, síjmat; vy-jíždžat — obiždžat, odjýždžat; inýj, inši — odymád*;

istý, istota, istit — *doza-jista*; *Idáš, itřní*; dále je tu ojedinele *hi-za-hykat sa*; srovn. Husek 5, 7, 8.

V nářečí hornoostravském „v náslovi po souhláskách bývá *i-* místo *ji-*“: na *jisto, naoza-jist*, to je *jinc* ..., ale: budžeš *iny* Loriš 27.

Totéž pravidlo nalézám u Stavaře v materiále z nářečí západoopavského. Na př.: pylna *jizba* 9, do jizby 8, 15, 18, po jizbah 5, f te jizbě 39 — přes *yzbu* 39 (snad má býti *přez*); ona *ji* prajela 16, praji *ji* 22, prajeli *ji* 15, tu *ji* ... 24, vzały *ji* 23, měli *ji* pomuc 33, že *ji* ... pomohla 48, že *jich* přyvedže 45, co *im* nedať 94, davala *im* 96 — tuž *y* prajeli 16, tagy prajeť 19, jag *yh* m'eť došć 9, už *yeh* přyhnať 26, vyhnať *yh* 63, pohazať *yeh* 18, jag *ym* hlavy zetnuť 22, dam *im* 9; ani *jinsc* roboty 21 -- baj *inšym* 9; take *jidľa* 20, pylno *jidľa* tamt. — po druhých *yďtach* 20, g *yďtu* 5, ten *ysty* 20; na *išć* 94 — m'eť *yšć* 9. V několika dokladech je *ji*, *jih* také po souhláskách: prajeť *ji*, dať *ji* jednu 38, tovaryš *ji* prajel 4, pšýček *ji* alej nic nepřajeť 23, teš sem *jih* dostať 63.

V západoslovenském nářečí bělohorském je *ji-*, *ji-* vedle *i-*, *i-*: *jim*, *jiš* ... a *im* ..., *ji*, *jich*, *jim* ... a *i*, *ich*, *im* atp. Suchý 15. Dále tu nalézám: *Jidáš, jinoch* 4.

Ve spis. slovenštině je veskrze *i-*: *ist'* (nebo *ist* = jiti), *inj*, *inši*, *inovat*, *iskra*, *istý*, *izba*, *ihrať im*, *ich* ...

Ve východ. slovenštině je podle materiálu Czambelova v Reči *ji-* vedle *i-*: *i* (spojka) 209 a *j.*; *aji* 214; išla *jich* vyprovadzic 209, druhí raz *jich* vyprovadzila tamt. — kačmarka *ich* prenocovala 214; to *jim* povedať 229, on *jim* povedzeť 232 — druhe *im* hvareli 214, jedne *im* povedali tamt.; sce *isc* 209, mala *isc* 210, ňemožeš *isc* 216; z *inšim* 211, on ňepita *inše* lem koňa 231, že *inaksi* aňi to bie nemože 215; tak *isto* 231, takisto tamt., 232; atp.

Z tohoto přehledu je patrné, že *ji-* (*ji-*) má největší rozsah v novočeském jazyce spisovném a v nářečí středočeském. Slova stará mají *i-* jen zřídka: *i*, *inu*, *ihned*; nová slova, přejatá, jsou zpravidla s *i-*: *inkoust*, *ideál* ... V menším rozsahu se vyskytá *ji-* ve východních Čechách, kde je pravidlem *i-*. Z jihočeského nářečí má chodština zpravidla *ji-* a řidčeji *i-*. Jinde v jihočeštině je nejčastěji *i-*. V doudlebštině a nářečí hornoblanickém je *i-*, ale *ji-*,

tedy rozdíl podle kvantity. Asi stejný rozsah má *ji-* a *i-* v nářečí českomoravském (polenském a polnickém). Celkem častější je *ji-* než *i-* v nářečí moravskočeském. Odtud na východ je na území českého jazyka *ji-* už jen řídkěji; častěji se vyskytá v západoslovenském nářečí bělohorském, někde vůbec není a někde se vyskytá jen po samohláskách (místy v moravské slovenštině, místy v laštině). Pravidlem je *i-* místy v hanáčtině, v mor. slovenštině, střední a východní slovenštině.

Podoba *hi-* se vyskytá hojněji jen místy v hanáčtině, všude jinde buď jen ojedinele nebo vůbec ne.

Podobu *ri-* shledáváme jen ojedinele. Tak ve *viskat* v usu českém (Jungmann) a v doudlebs. *viskati* Kotsmích 10 = původně *iskati*, srovn. staroč. *jiskati*, staroč. a novoč. *z-iskati*, mor. *iskal* BartD. I, 220; srovn. u Bernekra EW. s. v. *iskq* (*iščq*), *iskati*. V laš. *vinovat* BartD. I, 109, srovn. jinde *jinovatka*, dolnobeč. *inovat*, *inovatka* Bartocha LF. XVIII, 441 atp. Dále ve *vitřit* = *jitřiti*, jež se vyskytá v čuháckém nářečí na Hané: rana se *vitří* (sdělení p. Antonína Dokoupila). Snad sem náleží také *vitřit*, *zvitřit* (koho) = *prohnati* atp. v nář. horském: *já ti zvitřím* atp. A konečně v gemers. *vizba* = *izba*, *jizba* (Pastrnek Beitr. 313). Slova *viskat*, *vinovat* a *vizba* připomíná Gebauer I, 432 (z Kotsmícha však *viskati* nemá).

O stavu v jazyce starším v. § 65 sub 2.

Vznik dnešního stavu.

62. Samohláska *i* (*i*) v první slabice slov uváděných v minulém § je různého původu.

1. V slovech *Jidáš*, *Jiří*, *jinoch*, *jitro*, akus. fem. *ji...* je *ji-* přehláskou ze staršího *ju-*. V *jinoch...* je tedy *j-* zachováno. Pro nářečí, která zde mají *i-*, je třeba předpokládati rovněž podobu *ju-*, *junoch* atd., nikoli snad *unoch*, protože z *unoch...* bychom nepochopili vznik *inoch...* Z toho vyplývá, že *inoch...* povstalo až z přehlasovaného *jinoch*. Jak, viz v § 67.

Ze staršího *ju-* třeba vycházeti i pro podobu *hi-*, pokud se vůbec vyskytá; na př. *hírský leny* (= *jírské lny*) místy v hanáčtině (BartD. II, 234). Vývoj byl tento: *ju-* — *ji-* — *i-* — *hi-*. Vznik podoby *hi-* lze vysvětliti z *i-*, nikoli snad zmuěnou *j* — *h* z *ji-*. Srovn. v § 65. Takový byl vývoj v těch nářečích, kde *i* jindy

bývá *hi-*. Při tom jest míti na mysli, že se v nich slovo *jutro*, a tedy ani *hitro* nebo *hítro* místy vůbec nevyskytá, že *Juří*, jeho hypokoristika, akus. *ju* mívají podobu nepřehlasovanou (*Jura, Jurka, ju, jo . . .*) a že slovo *Judás* bývá u nich v podobě *Jidás* vlivem školy a kostela. Ale tyto okolnosti nic nemění na podstatě věci samé.

Uhrnem je patrné, že dokud byla pravidlem v češtině podoba *ju-*, byl čes. jazyk jednotný. Různé podoby pozdější a dnešní, *ji-, i-, hi-*, vznikly až po přehlásee *ju- -- ji-*.

2. Slova *jím, jiš . . ., jídlo, jízla . . .* mají *ji-* ze staršího *jie-*, *jiem, jiedlo, jiezda* atd. Nářečí s *ji-* tedy *j-* zachovala. Pro nářečí s *i-, i-* anebo s *ji-, ji-* vedle něho, *ím, idlo* atd., je však třeba předpokládati rovněž starší podobu *jie-*. K tomu ukazuje zřetelně ta okolnost, že v některých nářečích s *i-* nebo *i-* a *ji-* mají tvary s krátkou kvantitou vždy *j-*, infin. *jest, jest*, imper. *jez*, partic. *jedl* atp. Na př. v han.: *ím* nebo *jím* — inf. *jest, jest*; v Nové Vsi u Ub. Ostrohu: *ím . . . — jezť* (má býti bez pochyby *jest*) Husek 7; slovens. spis. *idlo — jem, ješ, jie . . ., jedol*; atp. Bylo tu původně v celé češtině *jě-* a *jie-*; to jsou útvary úplně stejné a jen kvantitou rozdílné; proto nelze snad předpokládati, že bylo *jě-* v celém jazyce, *jie-* však jen v některých nářečích (v nichž je dnes *ji-*), v jiných pak *ie-* (v nichž je dnes *i-*). Různost nastala v čes. jazyce až po úzení *ie- i-*: v jedněch nářečích zůstalo *ji-, jím . . .*, v druhých se *ji-* změnilo v *i-* jako v případech sub 1.

O tom svědčí dále slovo *ítrnice, ítrnice (-ca)*, jež mělo v kořeni *jě-*. Příbuzné slovo *játra (játry . . .)* je rovněž z *jě-*. To zachovalo *j-* i v těch nářečích, která mají *ítrnice . . .* Není příčiny, proč bychom předpokládali *jětra* (pův. sing. fem.), ale *čtrnica*. Není to ani možné, protože pozdější *jie-* lze vysvětliti jen z *jě-*. Tedy dokud žily nosové samohlásky, bylo po celém českém jazyce *jě-*. Různosti nastaly až později. Z *jě-* vzniklo dále *jie-* nebo *já-*. Viděli jsme výše, že i *jie-* bylo po celém jazyce. A tak je patrné, že *ítrnice . . .* vzniklo až z *jítrnice . . .*

Podoba *hi-, hi-, hím* atd., povstala z *i-, i-*, jak jsem připomněl výše*.

* Ani při *jě-* ani při *jie-, jě-* nemám na mysli praslovanštinu, nýbrž jen nejstarší stav český, tedy pračeský.

3. Slova *i*, *jíti*, *jilm*, *jiva* . . ., snad také *jíni* (srovn. Berneker EW. s. v. *иѣжъ*) mají *i*-původní, dílem z praslovanštiny, dílem až z doby pozdější přejetím (*jilm*).

V praslovanštině *i*-hiátové *j*-nedostávalo; je tedy *ji*-, *ji*-až původu českého. Bylo by možné se domnívati, že za praslovanské *i*- (anebo za *i*-v staré době přejaté) vzniklo v celé češtině *ji*- (*ji*-) a to že se v některých nářečích zachovalo, *jíti* . . ., v některých pak změnilo v *i*-, *íti* . . . Tato domněnka by se mohla dovolávati fakta, že v těch nářečích, kde je *íti*, je také *Iří*, *im* atd., s *i*-vzniklým zcela nepochybně z *ji*-. Pak by výklad slov *Idáš* (s původním *ju*-), *im* (s původním *jie*- anebo s *jie*- z *ję*-) a slov *íti* (s původním *i*-) byl jednotný: všudy by šlo o odsutí *j*-. Také slova *iskra* (s původním *jь*-) bylo by lze tak vykládati; viz sub 4. Snad by někdo v této jednotnosti viděl přednost onoho výkladu. Ale tu bychom nesměli zapomínati, že ne vždy je stejný stav výsledkem téhož vývoje. Na př. *ie* v *jiesti* a *ie* v *jietrnice* má stejný vývoj v češtině; ale proto ještě nelze říci, že jsou obě *ie* stejného původu; jeť první z *ē*, druhé z *ę*. Nebo nelze z dnešní shody mezi *i* v *bílý* a *i* v *síla* vyvozovati, že jsou obě *i* stejného původu; první je z *ie*, druhé je původní.

Kdyby *íti* atd. bylo vzniklo z *jíti*, byl by býval vývoj tento: praslovans. *iti*, pračes. (t. j. v celé češtině) *j-iti*, z toho v některých nářečích zase *íti*. Možný tento postup je. Stejně je a priori možný výklad opačný: že bylo v češtině původně veskrze *iti*. Tomu svědčí dosti bezpečně fakt, že i v nářečích, kde je pravidlem *jíti* atd., jsou slova s *i*-, *i*, *inu*, *inhd* (staročes.), *ihned*; na př. v novočeském jazyce spisovném a v středočeském nářečí. Tato slova by měla podle prvního výkladu původně v češtině veskrze *j*-, ale časem je v celém jazyce ztratila. Vedle *i* se vyskytá i *hi* (nebo další změnou *he*, na př. místy v han.), ale to vzniklo z *i*. Podoba *i*, *inu* . . . mohla vzniknouti z *ji*, *jinu* zánikem *j*-. Tato slova se však vyskytují zpravidla na začátku věty, po pause, a tu není viděti příčinu zániku *j*-. Naopak je věc jasná, když se domníváme, že *i* . . . trvá bez *j*-v češtině od dob praslovans. Slova tato se vyskytala pravidlem na začátku věty, po pause, a proto se u nich hiátové *j*-nevyvinulo. V nářečích, kde *i* za jiné *i*-vzniklo *hi*-, dostala i naše slova, hlavně spojka *i*, hiátové *h*-. Viz dále v § 65 sub 1.

Výklad, že v *jíti* atd. je *j-* „přisuto“, má již Gebauer I, 531, ale blíže jej neodůvodňuje a také nepřipomíná slova *i*, *inu* . . . v nářečích, která mají jinak *ji-*.

Od slov *jíti* atd. odděluje však Gebauer zájmenné tvary *ji*, *jich*, *jim*, *jimi*. V I, 535 praví, že v dialektic. *i* atd. je *j-* odsuto. To není správné. Gebauerovo stanovisko lze pochopiti; domníval se, že ony zájmenné tvary jsou od původu kmene *jo-*, přehláskou *je-*, a *jā-* (III 1, 468). Pak arciť bylo třeba přepokládati, že v *jich* . . . je *j-* zachováno, v *ich* . . . pak odsuto. Dnes víme, že zájmeno *jь* je kmene *i-*, *e-*, ve fem. *ī-* a *iā-*, že tedy bylo v praslovanštině *imъ* . . ., a že české *jich* má *j-* hiátové. Je tedy dvojice *jich* : *ich* úplně shodná s *jíti* : *íti* atd.

4. Slova *jíkra* : *íkra*, *jiskra* : *iskra*, *jiný* : *iný* atd. — viz § 18 — měla původně v praslovanš. *ь-*, s hiátovým *j-* pak *jь-*. Podoba *i-*, *ji-* vznikla, jak bylo připomenuto v § 19, až po zániku *jeru* z *j-*.

63. 1. Za původní *i-* nevznikl stav, o němž byla řeč v minulém § sub 3, totiž *i-* v jedněch nářečích, *ji-* v druhých (*jíti* : *íti* atd.), jak by se snad zdálo, rázem, najednou. Mezi stavem *i-* a stavem *i-* : *ji-* byl stav přechodný, společný celému českému jazyku, kdy se střídalo podle zákonů větné fonetiky *i-* s *ji-*; bylo tedy na př. za jedněch podmínek *íti*, za jiných *jíti*. Časem si však jazyk toto kolísání z veliké části vyrovnal tak, že zobecněla buď podoba *íti* atd. nebo podoba *jíti* atd.

Na onu různou výslovnost podle zákonů větné fonetiky ukazují zcela zřetelně ještě některá dnešní nářečí. Jak jsem uvedl v § 61, je místy v nářečí moravskoslovens., v nářečí hornoostravs. a západoopavs. — ne veskrze, ale dosti často — *i-* po souhláskách, *ji-* pak po samohláskách. Na př. západoopavs.: *do jizby, f te jizbě* — *přes yzbu*. Takovéto střídání se pozoruje i místy v hanáčtině; na př.: *dala jim to, co je jim* po tem — *dál im to* (vyslov *dálím* . . .), *vzál im to* atp. na Slavkovsku, jak mi sděluje p. Al. Raušer.

Na ono střídání podoby *i-* s *ji-* ukazují také ta nářečí, kde se vyskytá *i-* a *ji-* nikoli za podmínek shora uvedených, kde totiž může býti v témž slově *ji-* po souhláskách, *i-* po samohláskách, nebo kde jedna slova mívají zpravidla *i-*, druhá *ji-*. Když je tedy na př. v podkrk. nářečí: *mý sme jinác* nemysleli, proti tomu: *neš*

inej, ale také: *nic jinjšho, zas jinej*; nebo když je ve východní slovenštině *ich* a *jich*, ale když bývá *jich* nejen po samohlásece (*išta jich viprovadzic*), nýbrž i po souhlásece (druhi *raz jich viprovadzila*). To jsou stopy onoho střídání podle zákonů větné fonetiky, jež je sice velmi porušeno, ale nebylo vyrovnáno v jedinou podobu.

I v nářečích, kde zpravidla zvítězila jedna podoba nebo ta i ona, ale tak, že je v jedněch slovech *i-*, v druhých *ji-*, jsou stopy po onom střídání. Tak je ve spis. č. *jiný, jistý...*, ale *zisk, získati* za původní *jъz-isk-*. Kdyby se bylo dochovalo sloveso prosté, bylo by *jískati* jako v češtině staré. To svědčí, že bylo za jistých podmínek *jískati*, za jiných, na př. po souhláskách, *ískati, z-ískati*. Podobná ustrnulina je staročeské *vzímati* proti *jímati* (Gebauer I, 531) a podkrkonošské *vzejmat se*: ten kůň se... vzejmal Kubín PodkrkZ. 20. Nebo podkrkonošské *dyžim* (= když jim), *aži* (= až ji): *dyžim* to řek Kubín l. c. 270; *aži* bude na dvaceti letech nejlepšího vjeku t. 271. V tomto nářečí je totiž — viz § 61 — nejčastěji podoba *ji-* a jen zřídka *i-*, takže uvedené příklady lze s právem pokládati za ustrnuliny z doby, kdy se střídalo *i-* s *ji-*, a kdy bývalo *i-* po souhláskách. Dále na př. hornoblanické *zaplatim* (= zaplat jim) Vydra 25. V tomto nářečí je zpravidla *ji-* (§ 61). Z toho vyplývá, že slovesa *sníti, snímati* třeba vykládati ze *sъn-iti, sъn-imati*, nikoli ze *sъn-jiti, sъn-jimati*. Sem hledí také polnic. *prosím ich* (Hošek II 1, 46) vedle obvyklých tvarů *jim, jich* (tamt.). V nářečích, kde je vůbec *i-*, jsou takové případy arcit běžné; na př. v kladštině *robímat se* Kubín Lidoml. 47. Nebo místy v nářečí moravskoslovens., kde je *ji-* jen po samohláskách; na př. *odjimat* (= odjímati, odnímati) proti *příjimat, obíždžat* atp.

V případech *dyžim, aži, zaplatim* je možná *-im, -i* jiného původu, než jsem uvedl. Mohlo vzniknouti z *-jim* splynutím *-j-* s předcházející palatální souhláskou. Tento jev se pozoruje i jindy. V Naší řeči I, 28, 58 sl., 125 sl. (jsou to redakční články) je tak vyloženo *-tě* z *-ť-je, klyžtě, totě* a pod. K starým dokladům tam uvedeným dodávám: psáno *tyc*: bratr, kterýž... Štít. uč. 27^b₂ (= psáno *ť je*); ale *jižtě* čas KristB. (LF. XI, 287) — *jižť jest...* KristA. (tamt. pozn. 2); ežť nejprve (*-ě?*) právě múdrého, *jakžtě* živa dnes uslyší Kat. 1546 (= *jakžť je...*). Toto *jaktěživ* (*jaktě-*

živa...) ustrnulo, takže se ho užívá i tam, kde původně bývati nemohlo: *jaktěživ jsem to neviděl* atp.*. Podobně vzniklo: hornoblan. *atě* to pravda z *at je* Vydra 25; — středobeč. *todě* to z *toď je* (-*d* v *toď* je assimilací z -*f*) Kašik 14; *hmede* to udělaný z *hmed je* Nábělek 13; — *uže* to z *už je* tamt.; *cožcho jest* z *což jeho* Kubín PodkrkZ. 6, 28; *prodže* to takové? z *prodž je* Kašik 14; *báňe červená* z *báň je* Vydra 25; — *běžu* hledat z *běž ju* tamt.; *kdyžu sceš* z *když ju* Nábělek 13; — *dyžáto* z *dyž já* Kašik 14; *dyďá* vím z *dyď já* tamt., *dyďá* vím Nábělek 13.

Je nesnadno rozhodnouti, drží-li se *dyžim*... z doby, kdy po souhláskách bývalo pravidlem *im*, či ujalo-li se při onom vyrovnávání podoby *i-* a *ji-* veskrze *ji-*, tedy i *jim* atd. po souhláskách, a splynulo-li pak *dyž jim* v *dyžim*. Ať tomu bylo tak či onak, podstata výkladu o původním střídání *i-* s *ji-* a vyrovnávání v podobu tu nebo onu se tím nemění.

2. Místy v nářečí jihočeském se vyskytá nejčastěji *i-*, *i-*, místy však *ji-*, ale *i-* (§ 61), na př. *jich*, ale *it* v nářečí hornoblan. Lze se domnívati, že dvojitost *jich:it* nevznikla hned tehdy, když se vyrovnávalo původní střídání podoby *i-* s *ji-* podle zákonů větné fonetiky, nýbrž až po něm, a to fyziologickým splynutím *j* s *i*. To se pozoruje v jihočeských nářečích i jindy: *kraic*, *vaičko* Vydra 25; *ist*, *idlo*, na *itřní*, *itřnice*, *kraic* Dušek I, 45, 46. Tu jde o splynutí *j* s *i* zcela nepochybně, protože na př. *krajíc* vzniklo ze staršího *krajiec*. Vyvinulo-li se z *krajiec* v době úzení *ie* v *i* hned *kraic*, či bylo-li nějakou dobu *krajíc*, je pro naši otázku vedlejší. V nářečí hornoblanickém splývá s *j* jen *i*, nikoli *i*, a je tedy *ji-*, na př. *jich*, *jim*... Příčina této různosti záleží v tom, že dlouhé *i* je zavřenější než krátké *i* a tedy bližší souhláse *j* než *i*.

Jinde v jihočestíně se pozoruje nejen změna *ji* v *i* (*kraic*), nýbrž i *ji* v *i* (*iž* z *již*, *itro* z *jitro*) Dušek I, 45, 46. Tam by bylo lze vykládati i na př. *ich* z *jich*. Že splývá někde jen *ji* v *i*, jinde také *ji* v *i*, bylo by lze dobře pochopiti tak, že někde bylo *i* stejně napiaté jako *i* nebo že sice bylo poněkud otevřenější, ale že splývalo s *j*, protože i ono je velmi blízké souhláse *j*. Jsou tu tedy hojně nářeční rozdíly.

* Tu bylo původně: *jak jsem živ*, *jakž*... Srovn. staročeské doklady u Gebauera ve Slovn. I, 592.

To by ukazovalo na to, že *ji-, jí-* v jihočeských nářečích při onom vyrovnávání původního střídání *i-* s *ji-* podle různého postavení ve větě vzniklo hojněji *ji-, jí-*, než by se zdálo z dnešního stavu. Výsledek onoho vyrovnávání by byl tedy porušen vývojem zcela jiným. Tak bychom si vysvětlili stav v celém jihočeském nářečí. V chodštině je totiž zpravidla *ji-, jí-* a jen zřídka *i-, í-* (nebo *hi-, hí-*). Vzniklo tedy při onom vyrovnávání nejčastěji *ji-, jí-* v celé jihočeštině jako v češtině střední. Tento stav byl však změněn tím, že místy splynulo *ji-* v *i-*, místy také *ji-* v *i-* a že se místy zachovalo *ji-* i *jí-*. Takové rozdíly ve vývoji na území poměrně malém nejsou nijak zvláštní. Připomínám na př. velmi rozmanitý vývoj hlásek *y (ý)*, *u (ú)* a *i (í)* v hanáčtině.

Splývání *ji, jí* v *i, í* vidíme i v jiných nářečích; na př.: klads. *stoi, bói se, stroit se* Kubín Lidoml. 47; polens. *Íra* (z *jur-*, srovn. staročes. *Juří*) Hošek I, 35; podlužs. *kraic, bói sa* Folprecht 17; zlins. *napóim, na kraí* BartD. I, 12 atd.; ještě srovn. v § 67 a 68. Sem náleží také na př. *hírské leny* místy v hanáčtině (BartD. II, 234). Podoba *hi-* vznikla z *i-, írské*; srovn. v § 65 sub 1. A *írské* je z *jírské*, to pak arcit z *jírské*. Není proto nemožné, že i v těchto nářečích vzniklo při vyrovnávání, o němž je stále řeč, častěji *ji-, jí-* — někde jen *jí-* —, než je dnes, a to že splynulo v *i-, í-*.

3. Ještě jedné možnosti si musíme všimnouti. Vykládal jsem sub 1, že se v jisté době střídaly podoby *íti* a *jíti* podle zákonů větné fonetiky a že si časem jazyk toto střídání vyrovnal nejčastěji zobecněním buď podoby *íti* nebo *jíti*. Tento výklad je tuším správný aspoň v podstatě. Připomněl jsem však sub 2, že výsledky onoho vyrovnávání byly aspoň v některých nářečích změněny vlivem jistého fonetického jevu, totiž splývání *i, í* s *j*. Vycházel jsem při tom z předpokladu, že se ono splývání projevilo až po vyrovnávání sandhiových dvojic. Podle toho by byl býval tento vývoj: a) jednak *íti*, jednak *jíti*; b) vyrovnáním někde *íti*, jinde *jíti* atp.; c) změna *jíti* v *íti* nebo i *jich* v *im* v některých nářečích.

Každá změna hlásková má svůj čas, kdy je živá, kdy se provádí. Jsou tu dosti veliké rozdíly: jedna změna se děje jen v jisté době; jiná se v různých dobách opakuje; některá změna je živá velmi dlouho atp. Také místně bývají změny ohraničeny;

na př. přehláska *a-ě* se v slovenštině neprovedla v takovém rozsahu jako v nářečích českých. Tu se tedy naskytá otázka, bylo-li splývání *ji* v *i* a *ji* v *i* živé již v době onoho vyrovnání a před ním. Bylo-li, pak by v těch nářečích, kde byly podmínky pro splývání *ji, jí* v *i, í*, nebylo bývalo střídání *jíti* s *íti*, protože *jíti* a podobně *jich* ... nemohlo vůbec vzniknouti.

Tu by se byla původní podoba *íti* vlastně dochovala beze změny do dneška. S tím arcit rozdílem, že se před *i* časem začal vyslovovati ráz.

I stav v nářečích jihočeských bychom dobře pochopili při tomto předpokladu. Za onoho sandhiového střídání místy vznikalo *ji-* i *ji-* vedle *i-, í-*, tedy *jich* vedle *ich, jíti* vedle *íti* atd. To se vyrovnalo buď v *íti, ich* nebo *jíti, jich*. Místy se však střídalo jen *jich* s *ich* atd., nikoli také *jíti* s *íti*, protože *ji-* splývalo v *i-*. Vyrovnáním vzniklo *jich*; vedle něho trvalo stále *íti*. Možná, že i tam, kde je *jich* i *jíti*, bývalo *jich*, ale *íti*, že však analogii vzniklo časem také *jíti*.

Jaký vývoj vsutku byl, je nesnadno říci; proto musíme přihlížeti ke všem možnostem.

64. 1. Jaké byly původně ony podmínky, za nichž se střídalo *i-* s *ji-*, není zcela jasné. Lze pochybovati o tom, že se hiátové *j-* vyvíjelo původně po každé samohlásece slova předcházejícího nebo slova tvořícího s následujícím složeninu (*dala jim, za jisto, ve-jíti*), jak se zdá vyplývati z některých nářečí dnešních (místy v han., mor.-slovenštině, laš.). Je velmi podobno pravdě, že *j-* vznikalo původně jen po samohláskách palatálních. Vyskytá-li se dnes v oněch nářečích *ji-* po všech samohláskách, je to tedy stav proti původnímu již částečně porušený. Nepochybné je, že po souhláskách *i-* zůstávalo a že se tato podmínka v oněch nářečích zachovala do dneška neporušena (*dal im to, odýmat*).

Dále je jisto, že na začátku věty a vůbec po pause *i-* zůstávalo, protože se v starších dobách samohlásky vyslovovaly s nasazením (exkursí) čistým, t. j. tak, že se současně s východem výdechového proudu začalo chvění hlasivek, potřebné k artikulaci samohlásek. Jiné způsoby nasazení samohlásek jsou původu pozdějšího. Srovn. o t. zv. výslovnosti s rázem u Frinty Výslovn. 47. O čistém nasazení samohlásek v dobách starších svědčí bezpečně

slova *i*, *inu*, *ihned* . . . , která se zachovala bez *j*- i v nářečích, jež mají jinde pravidlem *ji*-; srovn. v § 47 a 46. Slova tato stávala nejčastěji po pause, měla tedy zpravidla podobu *i*- a proto ji zachovala.

2. V dobách, kdy hiátové hlásky byly jev živý, vznikalo za jistých podmínek ve větné souvislosti také hiátové *ɥ*; beze vši pochyby po souhláskách zadopatrových, na př. *ta-ɥistá*. Střídalo se tedy nejen *i*- s *ji*-, nýbrž také s *ɥi*-. Při vyrovnávání těchto růzností zpravidla podoba *ɥi*- zanikla, protože bývala asi řídká. Jen ojedinele zobecněla; hledí sem *viskat* a *vizba*, viz na konci § 61. Za *ɥ* vzniklo časem *v*, bezpochyby tak, že se z *ɥ* vyvinulo nejprve bilabiální souhláska *v* a z ní později, když bilabiální *v* vůbec mizelo, *v* labiodentální. Viz doplňky.

65. 1. Souhláska *h*- v *hit* atd. je původu pozdějšího než *j*-*v*- a vznikla také aspoň z části za jiných podmínek; totiž na začátku věty a vůbec po pause. Není to tedy vlastně hláska hiátová, ale na názvu samém tolik nezáleží. Broch ve spise *Очеркъ* 136 vykládá příslušný fyziologický postup takto: nežli se začnou chvítí hlasivky — to je podmínka pro artikulaci samohlásky —, prochází proud vzduchový otevřenou štěrbinou hlasovou; je-li proud dosti silný, vzniká před samohláskou souhláska *h*. To je t. zv. nasazení přidechové. Toto nasazení se odlišuje od nasazení čistého, o němž byla řeč sub 1. Jiné je ještě nasazení pevné, prudké, při němž vzniká před samohláskou t. zv. ráz ('*a*); srovn. u Brocha l. c. a u Frinty *Výslovn.* 47.

Nasazení přidechová a prudká (s rázem) jsou způsoby vzniklé až v pozdějších dobách; původní způsob nasazení byl čistý. Není tedy dialektické *hit* . . . přímé pokračování praslovanského *iti*, nýbrž mezi *iti* a dnešním *hit* bylo střídání *iti*:*jiti*:*ɥiti* podle zákonů větné fonetiky. A teprve když se toto střídání vyrovnalo zpravidla v podobu jednu, buď *i*- nebo *ji*- (velmi zřídka *vi*-), vyvinulo se v některých nářečích za *i*- takto vzniklé *hi*-.

Kdy asi začala ustupovati výslovnost s nasazením čistým výslovnosti s nasazením jiným, zejména prudkým a přidechovým, o tom si lze učiniti aspoň přibližnou představu z jazyka starého. Již v památkách z počátku stol. XIV. je doloženo hiátové *h*-; na př.: tobě *hi* všem Apš., *hi* plakáním, *hi* pak tšćiciu tamt.,

viz u Gebauera I, 464. V této době byla již výslovnost s nasazením přidechovým. Držela-li vedle toho ještě výslovnost s nasazením čistým po pause, není jisto. A není jisto, kdy se před onou dobou začala výslovnost s nasazením přidechovým.

Připomínám k tomu, že mi jde o výslovnost po pause. Uvnitř věty, na švu dvou slov, vznikala výslovnost s jiným nasazením než čistým, zejména prudkým, beze vší pochyby, až později. Tomu nasvědčuje okolnost, že se v některých nářečích do dneška vyslovují samohlásky na švu dvou slov zpravidla čistě (váží se s předcházející hláskou, na př. *dal im* = *dalim*), ale po pause s rázem: *'ano*, *'i*... A dále to, že na švu dvou slov není dnes výslovnost s rázem veskrze vůbec nikde, ač na začátku je pravidlem. Tak na př. v jazyce spisovném vyslovujeme v jistých případech na švu dvou slov samohlásku s rázem zpravidla (na př. v předložkových spojeních *f'americe*, *s'ořna*...), ale ve mnohých případech bývá na švu dvou slov vedle výslovnosti s rázem také výslovnost bez rázu, čistá (na př. *sám a sám*: *sám 'a sám*, *člověk ani neví*: *člověk 'ani neví*...). Srovn. u Frinty Výslovn. 43 sl. a u Brocha Очеркъ 139.

Podoba *hi-*, která v některých nářečích vznikla po pause z *i-*, časem zobecněla; tak si vyložíme *dohít* (na př. v horském nářečí *duhít*), spojení, jako *na hini* (tamt.). Je arcíť dobře možné, že ve spojení »předložka + jméno« vznikalo *h* právě tak jako po pause, když se totiž přestala předložka a slovo vyslovovati spojitě, když se mezi nimi začala dělati malá pausa. Tu třeba předpokládati také pro výslovnost s rázem, *na 'okno* atd. V případech typu *na hini* proti *na 'okno* atd. by byl jen výsledek jiný, totiž že po oné pause vzniklo někde *h*, jinde ráz, právě tak jako po pause jiné, hlavně na začátku věty (*u: hu* atp.).

2. V jazyce starším se vyskytá pravidlem *ji-*, *jiti*, *jich*..., *i-* ve spojce *i*, v *inhd*..., tedy jako v novém jazyce spisovném. Někdy však je *hi-*, jak jsem připomněl již výše. Snad je to podoba dialektická; pisar nebo auctor byl příslušník nářečí, kde se vyvinulo *hi-* a užíval ho. Lze se však také domnívati, že *hi-* bývalo v starší době i v těch nářečích, kde dnes pravidlem není, anebo že bývalo častější i tam, kde je dnes ojedinelé. Nářečí tato nemají původní *i-* beze změny. Nemyslím na to, že se zde napatě i

změnilo v *i* široké (*ī*), nýbrž na to, že proti původnímu *i-* s nasazením čistým mají ona nářečí *i-* s nasazením pevným, s rázem (*ʔi-*). Výslovnost s rázem je pozdější, jak víme; s ní je velmi příbuzná výslovnost přidechová, *hi-*. A tu je myslím dobře možné, že když jazyk začal opouštět výslovnost s nasazením čistým, kolísal se nejprve mezi oběma způsoby nasazení jiného, totiž mezi výslovností rázovou a přidechovou, a že teprve časem zobečněla v některých nářečích výslovnost *ta*, v jiných *ona*. Stopy bývalé dvojí výslovnosti jsou některá slova s *hi-* v nářečích, kde je pravidlem *i-* nebo *i* vedle *ji-*; na př. jihoč. *híva* vedle *í* (zájm.). A tak by bylo lze vykládati i staročes. *i* vedle *hi*. Není tedy nutně viděti v *hi* atd. prvky přenesené do jazyka staročes., t. j. do nářečí středočes., z nářečí jiných.

66. Ve výkladech v § 63—65 jsem se obíral podrobněji s vývojem slov, jež mají od původu *i-*. Nyní si všimnu slov s původním *j-*, *jьskra*, *jьkra*...

1. Podle výkladu Rozwadowského (§ 19) vzniklo u našich slov podle pravidla jerového *jskra*...; to se z části zachovalo (*jdu*, *jhra*...), časem změnilo odsutím *j-* (*du*, *hra*...). Z *jskra*... vzniklo dále vokalisací, zejména po pause, *iskra*... To se v některých nářečích zachovalo. Podoba *ji-*, *jiskra*..., vznikla podle Rozwadowského kontaminací *i-* a *j-* (*iskra* a *jskra*...) a podoba *i-* (*iskra* atd.) stažením z *ji-*.

Vykládám si vývoj slov *jьskra* atd. částečně jinak než Rozwadowski. Podoba *jskra*, vzniklá zánikem jeru z *jьkra*, měnila se vokalisací *j-* v *i-* jen někdy, totiž zejména po pause. Vedle ní zůstávala podoba *jskra* po samohláskách, hlavně v předložkových výrazech *do jskry*, *ke jskřě*, *ve jskřě*. Toto střídání si jazyk vyrovnal; buď zobečnělo *jskra* (*jhra*, *jdu*..., z toho pak *hra*, *du*...), nebo *iskra*. Srovn. v § 19, č. 1. Nyní mi jde o podobu *ikra* atd., pokud vznikla ze staršího *jьkra*. V ní bylo právě takové *i-* jako v *íti*, *ich*... a proto podleho téměř vývoji jako v *íti* atd.: jako *íti* za jistých podmínek zůstávalo, za jiných se však měnilo v *j-íti*, tak bylo také v případech typu *iskra*. A jako se střídání *íti*: *jíti* vyrovnalo v jedněch nářečích veskrze v *íti*, v druhých v *jíti*, anebo jako někde zůstaly podoby obě, tak se stalo i se slovy typu *iskra*.

Někdy snad vzniklo *ji-*, *jikra*, *jiskra*..., epenthesí *i-* z *j-*,

jkra, *jskra* atd., jak jsem připomněl v § 19 sub 1. Že u slov typu *jkra* epenthetické *i* někdy vznikalo, je areit velmi podobno pravdě (na př. *jího* v Baw., viz § 19 sub 4), ale je otázka, zdali se v některých případech udrželo do dneška. Udrželo-li se, pak by podoba *jkra* atd. byla bývala častější, než se zdá z dnešního stavu, a dnešní *ji-* by bylo původu dvojího.

2. Při výkladě, že dnešní stav je výsledkem vyrovnání, třeba mít na mysli ty možnosti, jež jsem připomněl v § 63 sub 2 a 3. Že totiž podoba s *ji-* byla v některých nářečích možná častější, než je dnes, a že z ní vznikla podoba *i-* splnutím *j* s *i*, *i*, A že snad v některých nářečích *ji-*, *ji-* vůbec nevznikalo, nýbrž že zůstávala podoba *i-*, *i-* v každém postavení ve větě. Jde o nářečí, kde žila změna *ji*, *ji* v *i*, *i*.

67. Jak vznikl dnešní dvojitý stav u slov s původním *ju-*, *jítro*, *jítro* : *itro*, *itro* atp., je patrné již z výkladů předešlých. V nářečích jež mají *jiti*, *jskra* atd., *j-* zůstalo, v nářečích s *iti* atd. splynulo s *i-*. I v nářečích s *jiti*... může se vyskytovat *i-* za *ju-* tam, kde je nebo byla před ním palatální souhláska. Na př. ve spojení *aži* (= *až ji*; *ji* z *ju*); srovn. v § 63 sub 1.

Ve východních nářečích velmi často není ani *i-* ani *ji-*, protože se zde *u* přehlasovalo v *i* jen zřídka nebo se vůbec zachovalo.

Podoba s *h-*, na př. adj. *hirský*, vznikla z *i-* t. zv. přídechovým nasazením (§ 65).

Je dosti podobno pravdě, že se v některých nářečích s *i-*, *i-* nedrží tato podoba od doby přehlásky *u-i* do dnešní doby veskrze nepřetržitě, nýbrž že tu bylo nějakou dobu kolísání mezi *ji-* a *i-*. Podoba *ji-* se zachovávala po samohláskách, podoba *i-* pak vznikala po souhláskách; tedy na př.: *bylo jítro* — *k itru*. Jde tu v podstatě o vliv různého postavení ve větě na provádění změny *ji-* *i-*. V *bylo jítro* atd. změna ona nepronikla, protože jazyk měl v *ji-* prostředek k odstranění shluku dvou samohlásek; v *k itru* však pronikla, protože jí nic nebránilo, protože souhlásky *j* nebylo třeba. Časem se toto střídání vyrovnalo ve prospěch podoby *i-*. Srovn. podrobnější výklady v § následujícím.

68. Také výklad slov typu *jím* : *im*, t. j. s *ji-* a *i-* ze staršího *jie-*, vyplývá z toho, co jsem uvedl v § 62 sl. V některých

nářečích po zúžení *ie - í* zůstalo *ji*, v jiných splynulo *j s í* v *i*. Někde se pak toto *i*- zkrátilo (*iš, ist, izda...*). Podoba *hi-*, na př. hors. *hím, hidlu, hitrnica*, předpokládá podobu *i-*, z níž vzniklo *hi-* přidechovým nasazením.

Jsou tu na pohled jisté nesnáze. Tak na př. v nářečí hors. *ji* vzniklé z *jie* uprostřed slova zůstává: *zajíc, krajíc, hojíždžet...* Zůstává tu také *ji* původní: *stojím, stojíš* atd. Avšak *hím...* předpokládá *ím*, t. j. splynutí *j s í*. Tuto rozdílnost ve vývoji skupiny *ji* lze dobře pochopiti. V nářečí hors. byly dispoice pro změnu *ji-i* a proto se provedla na začátku slov. Uvnitř slov, *zajíc...*, *ji* zůstalo, protože bylo po samohlásece. Tu se projevil též princip, podle něhož se kdysi po samohláskách, původně asi jen palatálních, *iti* změnilo v *jiti*. Jinými slovy: *ji* v *zajíc* atd. zůstalo, protože — jak říkávame — odstraňuje hiát, je prostředkem k tomu, aby nevzniklo skupení dvou samohlásek.

Je velmi podobno pravdě, že také u našich slov bývalo nejen *i-*, nýbrž také *ji-*, t. j. že se obě podoby střídaly podle toho, co předcházelo. Takovéto střídání je dodnes místy v hanáčtině; na př.: *vona ji jitrnice* (nebo v rychlejší mluvě: *vona jitrnice*, splynutím *ji ji-* v *ji-*), ale: *voný = von í, ji...* na Slavkovsku (sděl. p. Raušera). V prvním případě se *ji-* zachovalo, v druhém pronikla změna *ji-* v *i-*. Je toto střídání v nářečí západoopavs.: *take jidta, mylno jidta — po druhych ydtach, g ydtu*; srovn. v § 61. V nářečí hors. se však toto střídání vyrovnalo veskrze v podobu *i-*, *ist, ím* atd. a z ní pak vzniklo přidechovým nasazením *hím, hiš* atd.

Podoba *ji-* se střídala s podobou *i-* také v jiných nářečích, kde je dnes veskrze *ím, izda...* a kde se na př. v *zajíc* zachovává *ji*. V nářečích, kde se vyslovuje *kraic...* a kde je *ist* atd., bylo ono střídání snad také a dnešní *ist* vzniklo zobecněním jedné ze dvou podob. Je však možné, že z *jím, jídlo...* vzniklo veskrze *ím, idlo...*, protože se v těchto nářečích nepocituje potřeba odstraňovati hiát, jak ukazuje *kraic* atd. V nářečích s *jím, jídlo...* i *krajíc...* střídání ono nebylo.

V nářečí bělohorském je *ím* a *jím...* Suchý nevykládá, za jakých podmínek se tyto dvě podoby střídají. Snad může bývati *ím* a *jím* proti pravidlům větné fonetiky. I to by bylo lze dobře pochopiti. Obě podoby by se byly zachovaly, ale původní pod-

mínky střídání jich by se byly porušily. Tak třeba vykládati střídání podoby *ji-* a *i-* také v jiných nářečích, kde se bývalá zákonitost již neprojevuje.

Podobně v nářečích, kde *ji* splývalo v *i*, střídalo se *ji* s *i* vzniklé z *ju*, *jitro*: *itro* atp., jak jsem připomněl v minulém §, a časem nastalo vyrovnání v podobu *i-*. Viz doplňky.

Přehled vývoje.

69. Vývoj, o němž jsem vykládal v § 62-68, je dosti složitý. Chei jej podati stručněji a přidati k němu některé nové poznámky.

1. Při výkladě o slovech *jíti*: *íti* atd. s *i* původním vycházím z předpokladu, že bývalo kdysi jen *íti*. Tak lze totiž snadno vyložití, že je místy v čes. jazyce *íti*, místy *jíti*, a že vedle *jíti*, *jich*... je *i*, *inu* atd. To ukazuje ke střídání obou podob podle zákonů větné fonetiky, jehož výsledky byly na většině území čes. jazyka porušeny zobecněním jedné z obou podob. Viděli jsme, že podobné střídání bývalo také v případech *iskra*: *jiskra*..., t. j. u slov s původním *jь-*. Tu tedy také *i-* jinak vzniklé než v případech typu *íti* podlešlo onomu střídání.

Je možné, že v době, kdy se střídalo *i-* s *ji-*, v některých nářečích byla živá změna *ji-i*, *ji-i*; v nich pak *jíti*, *jiskra* atd. vůbec nevznikalo, t. j. drží se *íti* atd. od původu a *iskra* od té doby, co vzniklo z *jiskra*.

Poněkud jiné bylo střídání *i-* s *ji-* v slovech typu *inoch*: *jinoch* a *idlo*: *jidlo*. Především je pozdější než střídání v předešlých dvou případech, až z doby po přehlásce *u-i* a úženi *ie-i*. Dále je v podstatě jiné; podoba *ji-* (*ji-*) je původní, kdežto podoba *i-* (*i-*) vznikla z *ji-* (*ji-*) ve větné souvislosti. V případech předešlých je tomu naopak: *i-* je původní a *ji-* vzniklo z něho ve větné souvislosti.

U slov typu *íti*, *iskra* střídalo se původně nejen *i-* s *ji-*, nýbrž také s *yi-*. Toto střídání si jazyk časem vyrovnal tak, že zpravidla zvítězila jedna ze tří uvedených podob; *yi-* (později *vi-*) se ujalo jen ojedinele. Bývalé střídání podle různého postavení ve větě zachovalo se však místy v čes. jazyce do dneška, ale nikoli úplně neporušeno, nýbrž v té podobě, že po všech samohláskách

bývá *ji-*, po souhláskách pak *i-*; na příklad místy v hanáčtině: *dala jim* — *dal im*. U slov typu *jinoch* a *jídlo* se projevuje v některých nářečích ono bývalé střídání tak, že po samohláskách *ji* zůstává, po souhláskách pronikla změna *ji-* v *i-*; na př. místy v hanáčtině: *vona ji* — *vonýj*.

Potřeba rozlišovati *ji* a *i* podle toho, co předchází, nezanikla však úplně, nýbrž se projevuje někdy i v těch nářečích, kde se vyslovuje *dala jim* i *dal jim* nebo obráceně *dala im* a *dal im* (nebo *dal'im*). Cítí se potřeba ona nikoli na švu dvou slov, nýbrž uvnitř téhož slova anebo ve složeninách. Tak na př. v nářečí hors. je veskrze *hím* . . . , na př. *vun hí* a také *vuna hí*, t. j. bývalé *jim* se změnilo v *im* (a pak v *hím*) atd. Ale proti tomu je *zajíc*, *krajíc*, *stují*, *hojiždžet* . . . , t. j. *ji* zde zůstalo. V těchto druhých případech se *ji* (původní nebo z *jič*) zachovalo jako prostředek k odstranění skupiny dvou samohlásek. V některých nářečích i zde je dnes možná výslovnost se skupením dvou samohlásek, *zaič*, *stoič* atd. Chovají se tedy jednotlivá nářečí ke skupině dvou samohlásek různě. To lze tak dobře pochopiti jako kterékoli jiné nářeční rozdíly.

2. Výsledky původního stavu, kdy se střídalo na př. *iti* s *jiti* (vlastně také s *uiti*), byly porušeny nejen oním vyrovnáváním, nýbrž také principy, jež se později v jazyce projevily. Mním tím opuštění bývalého čistého nasazení samohlásek po pause a vznik nasazení prudkého (s rázem) a přidechového (s *h-*). Tak v těch nářečích, kde se ono původní střídání vyrovnalo v podobu s *i-* (*iti*, *iskra*, *izba* . . .), anebo kde vzniklo *i-* z *ju-* a *jič* (*itro*, *Idáš*, *idlo*), začalo se vyslovovati *'iti* (*'it* . . .), *'iskra* atd. I to je změna, arciž na poslech ne tak zcela zřetelná. Pronikavější změna nastala v jiných nářečích, kde se začalo vyslovovati *hit*, *hidlo* . . . , t. j. kde za původní nasazení čisté vzniklo nasazení přidechové.

Změnila se také výslovnost samohlásek na švu dvou slov. Ve většině nářečí se vyslovují splyvavě, spojitě, ale necítí se již potřeba hiátových hlásek; na př. *ona ide*, *ona i* atp. Hledím tu hlavně k případům s *i-*, o něž mi stále jde. Je tomu tak i ve skupení samohlásek jiných: *a ona*, *že odcšel* atp. V některých nářečích se však taková spojení vyslovují s rázem, ač ne vždy; na př. *a'ona*, *že'odšel* atp.

V případech typu *iti: jiti* se výslovnost s rázem vyskytuje dosti málo; avšak jen proto, že v nářečích, kde bývá ráz nejčastěji, zobecněla zpravidla podoba *ji-, jiti, jiskra, jim* . . . Je to v nářečí středoeš. a v novočes. jazyce spisovném; na př.: *a ji, že jim* atd. Zde se ráz neprojevuje, protože nejsou proň podmínky, kdežto *v on a ona* atd. ráz bývá.

3. Potřeba hiátových souhlásek časem v jazyce někde zanikla vůbec. Tak na př. v českém nářečí spisovném slova pozdě přejatá mají veskrze *i-*: *idea, Indie, inkoust* atd. Podobně i slova na př. s *e*: *Eva, evangelium* . . ., ač *e* původně mělo hlavně hiátové *j-*: *j-est, j-e* (zájm.) . . . V některých nářečích i tu se zpravidla hiátové hlásky vyskytují; na př. jihoč. *jinkoust* (Dušek I, 46) a pod. *Hamerika, Heva* . . . (l. c. 33,³ 34); a tak i v nářečích jiných. Záleží tu jistě na tom, v které době bylo slovo přejato. Na př. i středoeš. nářečí má *je-* v *jeptiška*. Snad někde byly hiátové souhlásky živé delší dobu než v nářečích jiných. A není nemožné, že cizí slova dostávala hiátové hlásky napodobením slov domácích, nikoli foneticky.

70. 1. Naskýtá se otázka, proč bylo původně jen *iti, imъ, ichъ* atd. Slovanské jazyky svědčí dosti přesvědčivě o tom, že v praslovanštině začáteční *i-* hiátové hlásky nedostávalo. Tím se dostává podpory mému předpokladu, že pro češtinu třeba vycházeti z podoby *iti* atd. Čeština tedy zdědila tuto podobu z praslovanštiny.

Naopak ukazují slovanské jazyky, že před jinými samohláskami — mimo snad *o* — hiátové hlásky vznikaly již v praslovanštině. Srovn. na př. u Vondráka ve Vgl. Gr. I², 207 sl. Proč se tomuto vývoji *i-* vymklo? Na tuto otázku není tuším dosud uspokojivé odpovědi. Domnívám se, že také *i-* podléhalo zákonům větné fonetiky, že za jistých podmínek vznikalo *ji-*, za jiných *vi-*, vlastně *ui-*. Zobecněním podoby *ui-* vzniklo na př. *viskati*. Podoba *ji-* se však nemohla projevit proto, že *ji-* splynulo v *i-*. Theoreticky lze tedy předpokládati na př. *možetъ jiti*, ale ve výslovnosti bylo *iti* jako po souhláscě (*ъn-iti, sъn-iti* atd.). Viděli jsme, že splývání *ji* v *i* je zjev živý ještě v historické češtině. V praslovanštině bylo toto splývání zcela nepochybně a hlavně proto, že v ní nebylo *j*, nýbrž *i*. Pak se arci nemohlo vyslovovati *možetъ jiti*, protože *ji* je ve výslovnosti nemožné. Že v praslovanštině bylo *i* (t. j. polosamohláskové *i*), nikoli *j* (t. j. třená sou-

hláska), o tom svědčí zřetelně tak zv. stahování, na př. *dobraja* — *dobrá, moje* — *mé*. Kdyby tu bylo bývalo *-ja, -je*, nebylo by *j* zaniklo a nebylo by bývalo nastalo stahování. Jeho podmínkou je totiž vznik podoby *dobraa, moe* atd. A zánik polosamohláskového *i* mezi dvěma vokály lze mnohem snáze pochopiti než zánik třené souhlásky.

Podléhalo tedy v praslovanštině také *i* zákonům větné fonetiky. Stopy toho jsou ve *viskatī* atp. K výkladu o něm v § 64 sub 2 třeba dodati, že je prastaré, starší než *jiti*; je to následek ještě praslovans. střídání *i* - s *yi*-, kdežto *jiti* vzniklo při střídání *iti* s *jiti* až v samostatném vývoji českém. Střídání *i* - s *yi*- se však nemohlo akusticky projevit, protože *yi*- znělo jako *i*-.

Stav, který zde pro praslovanštinu při *i*- předpokládám, je doložen v církevní slovanštině. V ní je za theoreticky žádané *yi* veskrze *i*: nom. plur. slož. flexe *dobrii*, dat., lok. sing. fem. *pěšii*, nom. plur. *krai* atd. Není příčiny se domnívati s Vondrákem (Aksl. Gr². 397, 464 a j.), že *i* znamená *ji*.

2. Tento stav třeba předpokládati i pro češtinu. Z něho poněkud vznikl dnešní stav, jak jsem vyložil v § 62—68. Změna praslovans. stavu mohla nastati proto, že se v češtině časem vyvinulo *j* a že skupina *ji* je ve výslovnosti docela dobře možná. Tu pak vedle *iti* bývalo ve větné souvislosti *jiti* a časem se toto kolísání vyrovnávalo, nejčastěji buď veskrze v podobu *jiti* nebo v podobu *iti*. Při tom jest míti na mysli, že v některých nářečích splývalo také *j* a *i*, jako v praslovanštině splývalo *i* a *i*. V nich pak podoba *jiti* atd. ani nevznikala, takže se tu *iti* drží nepřetržitě od doby praslovanské; jen s tím rozdílem, že se po pause začalo časem vyslovovati *'iti*. Skupina *ji, jí* je tedy sice jazyku obtížná, ale možná je, jak svědčí některá nářečí, kdežto *yi* je mnohem nesnadnější a proto nikdy nevznikalo.

Vznikem *j* se měnil v češtině stav praslovanský také uprostřed slov. Bylo původně na př.: *stoiš, stoitъ* . . ., *doiti*, dat., lok. *naděi*, lok. sing. a nom. plur. *krai* atp. V nářečích, kde byla výslovnost *ji, jí* možná, vyvinulo se *stojíš, dojiti, kraji* . . ., protože *i* zde *j* odstraňovalo hiát, skupení dvou samohlásek. *Stojíš* atd. vzniklo i v některých nářečích, kde změna *ji-i, jí-i* byla živá. To

lze pochopiti analogii. Když se vyvinulo *j*, změnilo se na př. *kraja*, *kraju*... v *kraja*, *kraju*..., *naděja*, *naděju*... v *naděja*, *naděju*..., *stoju*... v *stoju* atp. Vlivem těchto tvarů mohlo vzniknouti a udržeti se *ji*, *ji* také ve *stojíš*, *dojiti*, *kraji* atd. V jiných nářečích, kde změna *ji-i*, *ji-i* byla živá, původní *i*, *i* v *stois*, *doiti*, *krai* zůstalo. Drží se tu od dob praslovanských. Snad bychom čekali *stois*, *doiti*, *krai*, t. j. změnu *i*, *i* v polosamohláskové *i*, ale tu beze vší pochyby zůstalo *i*, *i* vlivem příbuzných tvarů *nosiš*, *trpiš*..., *nositi*, *muži* atp.
